

філософських наук./ Павленко Ю. О. - Київ.2010.- с.12-15.

2. Джерело доступу: <http://www.ru.wikipedia.org>

3. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів./ Рябов С. - К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001.- 186с.

4. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії./ Валіцький А. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999 – 510с.

5. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у XXI столітті./ Дарендорф Р. - К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2006.- 106с.

6. Кіршенблат С. Популізм і ліберальна демократія в державах Центрально-Східної Європи./ Кіршенблат С./режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>

7. Hans-GeorgeBetz. Radical Right-wing populism in Western Europe./ Hans-GeorgeBetz/ - London "Macmillan", 1994-226PP.

8. Баранов Н.А. Национальный популизм как источник конфликтов на постсоветском пространстве. / Баранов Н.А. // Форум 2004. Нация и мир. Ежегодник Института сравнительной политологии РАН. М.: Мысль, 2004. С. 363-382.

SUMMARY

Kiyanka I. The idea populism in the context of development of countries central and eastern europe.

The idea populism is very active and important to development of countries post-communism regime as example Central and Eastern Europe. This modes is actual for our Ukrainian society.

Юрій МАТЕЛЕСКО (Ужгород)

ХРИСТІАНСТВО І НАЦІОНАЛІЗМ, АБО ЩЕ РАЗ ПРО ВИТОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Вісімнадцяте сторіччя ознаменувало не тільки схід ери націоналізму, але й сутінки релігійних способів мислення. Із занепадом віри страждання не зникло. Тому й виникла необхідність секулярної трансформації. Ніщо не відповідало цій меті краще, ніж ідея нації (нації виникають з незапам'ятного минулого і прямують у безконечне майбутнє[2, с. 28]).

Зміну релігійної ідентичності національною Ернест Гелнер пов'язує зі зміною типів культури. Особливістю аграрного суспільства було те, що лише його невеличка частина, пов'язана з релігією, мала доступ до високої культури. Натомість висока культура індустріальної епохи, за Е.Гелнером, вже більше не пов'язана з релігією і церквою. Для її утримання потрібні ресурси держави, сумірної з суспільством, а не ресурси церкви, яка є надбудовою над ним. Суспільство поклоняється собі чи власній культурі безпосередньо, а не крізь туман релігії. Тобто, виникнення націоналізму є зовнішньою ознакою переходу від одного типу високої культури до іншого. [6, с. 189].

На думку Петера Альтера, твердження, що націоналізм настільки міцніє, наскільки слабне віра, є хибним. Духівництво може підтримувати національний рух, а часом посідає провідне місце в його організації [1, с. 580]. Тобто, дослідник не виключає можливість взаємопроникнення двох протилежних ідеологій – націоналістичної та релігійно-конфесійної і формування їх синтезу. Але цей синтез є досить однобічним, так як передбачає включення конфесійного елемента в національну ідеологію, внаслідок чого національна ідентичність поповнюється ще одним важливим елементом.

Ентоні Сміт зазначає, що етнічна та релігійна ідентичність мають багато спільних рис. Обидві вони походять від схожих культурних критеріїв класифікації, часто перекривають і посилюють одна одну, поодиноці або разом можуть мобілізувати й підтримувати міцні спільноти. Але, зазначає Е.Сміт, релігійна спільнота може розколоти етнолінгвістичне населення, або ж стерти етнічні відмінності [22, с. 17].

Там, де нація зустрічає релігійну громаду чи церкву, як вважає Едвард Шилз, вона намагається консолідувати виконання етнічних та релігійних обов'язків. З іншого боку, в церквах завжди побутувало прагнення бути "націоналізованими", тобто посилатись у своїй пропаганді на спорідненість історії культури і території [24, с. 94].

Водночас Я.Крейчі та В.Велімський вказують, що релігія не вважається за достатню причину чи підставу національної свідомості. Там, де вона відіграє роль найважливішого показника різниці між народами – вона фактично є заміником інших визначальних ознак. Релігія є засобом відродження для тих, хто втратив іншу характернішу ознаку етнічної ідентичності [13, с. 490].

Оригінальними є погляди дослідника теорії націоналізму Ольгерта Бочковського, який вважає, що у своїх витоках всі релігії мають виразно націоцентричний характер. Національні релігії мають своє продовження і завершення в універсальних релігіях, натомість останні зберігають в собі деякі ознаки плеємних релігій. Хронологічно національна свідомість пізніша за релігійну. Та в релігійних почуттях вже підсвідомо криються зачатки майбутньої національної відрубності. Цим пояснюється те, що релігія давніше була "національним критерієм" (католик – поляк, росіянин – православний, уніат – українець). [5, с. 78 – 79].

Відмітимо, що націологи, якщо і вважають конфесійну ідентичність важливою для людини, то тільки як складову ідентичності національної [2, с. 266]. Тобто, національна ідентичність підпорядковує собі конфесійну, яка не завжди відіграє в ній головну роль.

Діаметрально протилежний погляд на ідентичність мають богослови, для яких релігійна ідентичність є основною складовою ідентичності національної.

Релігійний погляд на ідентичність виходить з принципів креаціонізму (визнання „акту творіння”) та провіденціалізму (віра в божественну детермінацію суспільних процесів).

Поняття ідентичності є фундаментальним поняттям книг Святого Письма. „Найменування” як біблійний відповідник „ідентичності” є невід’ємною складовою початків важливих епізодів біблійної історії. Ці епізоди виступають у Святому Письмі як парадигми духовного життя, духовної ідентичності людства.

Як стверджує С.Кияк, історія спасіння не є лише контекстом Божого Об’явлення, але є, з одного боку, проявом ідентичності самого Бога, а з другого – виявом і носієм ідентичності духовно-матеріального творіння Бога – Церкви. Історія спасіння людства має свої складові, що виявляються на локальних рівнях – групових, національних, церковних. [11, с. 8 – 9].

Богослови РПЦ вважають релігію основною складовою етносу (нації). Без неї неможливе буття народу („росіянин за походженням – православний за хрещенням”) [25, с. 21].

Для о. Оанчела національна ідентичність як така не є якоюсь випадковістю, а данністю, дарованою нам волею Божою відповідно до наших земних обставин. У зв’язку з цим і національний вимір церковного життя в жодному разі не є для нас чимось випадковим, а цілком легітимним. Національна Церква, з православної точки зору, є угодною Господові і Ним даною дійсністю [16, с. 240].

Проте, зауважує о. Оанчел, національні почуття можуть підноситися надміру, перетворюючись в своєрідного ідола людської гріховності. Саме Церква є тим місцем і засобом, у якій людина може повсякчасно долати таку фальшиву сакралізацію світу, зокрема національної приналежності [16, с. 241].

Перенісши релігійні ідеї в національну площину, вищезгадуваний С.Кияк прийшов до висновку, що еклезіологічна площина ідентичності є невід’ємною складовою всієї української духовно-національної ідентичності, тому що ідентичність є не лише предметом майбутнього, скільки справою сьогодення, яка базується на минулому. Це минуле й сьогодення, в якому ми зараз живемо, реалізовані в багатогранній традиції Церкви, що складає спадщину і творить ідентичність усього українського народу, а також дозволяє прогнозувати його майбутнє [11, с. 9].

Враховуючи здобутки попередників, автор даної статті ставить за мету з’ясування витоків національної свідомості шляхом виділення спільних та відмінних рис між релігійною (християнською) та національною ідентичностями. Християнство розглядається як первинний чинник впливу на свідомість людини. Тому конкретизація тих його елементів, які трансформувалися в національну ідентичність, дозволить краще зрозуміти секулярні процеси в Європі періоду Нового часу, а також процес зародження націй і націоналізмів. Зауважимо, що поняття „ідентичність” та „свідомість” ми розглядаємо як тотожні.

Виходячи з гегелівської діалектики, релігійну та національну свідомості можна розглядати як дві протилежності, що перебувають в єдності і одночасно вступають у конфлікт між собою. Відповідно до цього, доцільно виділити ряд спільних та відмінних рис, притаманних обом видам ідентичностей. Зауважимо, що границя між ними досить умовна, так як в спільних рисах можуть одночасно проявлятися і відмінні ознаки. Виділивши, насамперед, спільні ознаки, можна прослідкувати взаємовплив релігійної і національної ідентичностей, з’ясувати витoki національної свідомості, що пов’язані, насамперед, із трансформацією християнської ідентичності у національну.

Почнемо зі спільного:

1. *Належність до сфери суб’єктивної* сторони людської психіки. Національне та релігійне завжди уявляються кожному індивіду по-своєму, суб’єктивно, і інтерпретуються ним так само власне на основі взаємодії зі своїм внутрішнім світом. Як вважає Я.Крейчі, суб’єктивний чинник свідомості є остаточним та вирішальним чинником у питанні національної ідентичності [13, с. 487]. За І.Ільїним, релігійний досвід завжди суб’єктивний і особистісний [9, с. 155]. Той, хто шукає до нього доступ, повинен почати з себе самого, зі своєї суб’єктивної душі та її переживань. Це єдиний правильний шлях до Бога, до розуміння чужого релігійного досвіду і до справжнього церковного життя.

2. *Віра.* Поза вірою неможливе нормальне функціонування людської свідомості. Вона виражає пряме, безпосереднє прийняття чогось у якості виправданого, незаперечного або істинного [18, с. 252]. Член конфесії або нації ніколи не буде науково перевіряти існування своєї уявної спільноти, він завжди її сприймає „на віру”. В національні та релігійні ідеали можна лише вірити, вони не можуть бути повністю осягнуті раціонально.

3. *Догматика.* Сукупність ідей, знань, уявлень (догматика) [18, с. 249] – важливий елемент не лише конфесійної ідентичності. Він є також базовою основою національної ідентичності. Причому, як національна, так і релігійна догматика здебільшого носять ірраціональний, ненауковий характер.

4. *Права та обов’язки.* Як для віруючого основними регулюючими нормами є Божі Заповіді, так для члена нації (політичної) відповідну роль відіграють єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів [22, с. 23].

5. *Почуття та емоції.* Сукупність почуттів, станів, переживань, емоцій (емоційно-вольова складова) [18, с. 249] притаманна обом видам ідентичностей. Певну аналогію між релігійними і національними почуттями людини підмітив О.Бочковський: обидва належать до найінтимніших і водночас до найфанатичніших проявів людської душі [5, с. 79]. Почуття націоналіста, який слухає національний гімн, подібні почуттям віруючого, який слухає літургійні пісні.

6. *Світле майбутнє.* В релігії це – життя після смерті, в націоналізмі – майбутнє, коли нація та її члени досягають небаченого розквіту. Як зазначає Ортега-і-Гассет, „кров, мова, спільна пам’ять статичні, фатальні, інертні і костні. Це кайдани. Якщо б нація заключалася тільки в них, вона була б позаду і не вимагала б від нас нічого. Для нації потрібне спільне майбутнє.” [17, с. 166]. Звичайно, релігійне та національне майбутнє ніколи не досягаються за життя індивіда, та вони завжди присутні в свідомості людей, даючи їм надію на краще життя.

7. *Міф.* Міфи має будь-яка ідеологічна система, оскільки він – неодмінний компонент будь-якого світогляду, навіть раціоналістичного [10, с. 147]. Національний міф є обов’язковим елементом національної свідомості, важливою умовою

існування нації [10, с. 150]. Найпоширеніший варіант націоналістичного метафізичного міфу – ідея про обраність певної нації, її особливу місію або ж особливу природу, походження [10, с. 149]. Найважливішою функцією міфу є об'єднання, інтеграція етносу чи нації. Він спрямований на легітимацію політичних амбіцій етносу, створення для нього психологічного комфорту й престижності [10, с. 151]. Міф, як відомо, є необхідним атрибутом і християнської свідомості.

Слід відмітити, що деякі елементи релігійних міфів, зокрема християнських, були використані націоналістами для створення специфічно національних міфів. Оксана Забужко вважає, що в Новий час було використано універсалістський християнський міф про смерть і воскресіння “сина чоловічого” [8, с. 24]. Заслуга “українізації” християнського міфа належить Тарасу Шевченку, який духовно виокремив українство з православ'я, стверджуючи сакральність українського світу “в обхід” офіційній російській церкві [8, с. 31]. Слід додати, що автор невдовзі стає сам героєм свого міфа, який пізніше сконструювали “батьки” української нації, а також радянські ідеологи.

8. *Ідея мучеництва* присутня як в християнстві (Страждання Христа з людські гріхи, християнські мученики), так і в націоналізмі (жертви національних героїв задля блага народу). Ця ідея є складовою як християнського, так і національного міфа. Зокрема, в Миколи Костомарова Україна асоціювалась з Ісусом Христом. Як і він, вона страждала, мучилась, але все ж має воскреснути, під чим розуміється її духовно-моральне відродження та піднесення [15, с. 206].

9. *Масовість*. Національна, як і релігійна свідомість, є радше масовим, ніж елітарним явищем, тобто ці види ідентичностей притаманні певним, досить великим спільнотам. Якщо врахувати це положення, то, за В. Коннором, нації сформувалися набагато пізніше, ніж прийнято вважати, і їх сформування пов'язане з введенням загального виборчого права [12, с. 530 – 531].

10. *Спільність походження*.

Тлумачення Ю.Макселоном витоків релігійності як реакцій на обмеженість життєвих можливостей людини являють собою концептуальну матрицю психологічних чинників релігійності, віри [15, с. 159]. Це саме можна сказати і про націю, оскільки людина, відчуваючи свою недосконалість та обмеженість, завжди прагне стати під крило чогось більшого, могутнішого, здатного її захистити. Вхідження особистості, яка залишається наодинці з чужою і ворожою дійсністю, позаконфесійну общину Е.Фромм назвав мазохістською втечею від свободи [15, с. 197]. Перебуваючи у такому стані, людина прагне знайти когось сильного, який захистить її і якому вона готова повністю віддатись. Наслідками цього явища можуть бути крайні прояви національної та конфесійної ідентичності – національний та релігійний шовінізми.

Якщо брати до уваги особливості формування конфесійної та національної ідентичностей, то на початку свого становлення вони спрямовувалися проти певного “іншого”, можливо навіть ворога. Але саме це протиставлення і є однією з передумов формування ідентичності. Як зазначає П.Альтер, національна свідомість у тих народів, які виборюють незалежність, спрямована проти уявного супротивника, проти іншої нації, проти багатонаціональної держави [1, с. 558]. Християнство, як відомо, теж зародилося як опозиція до іудаїзму.

Національна та конфесійна ідентичності виникають внаслідок кризи ідентичностей. Християнство виникло як реакція на кризу язичницької релігії в Римській імперії. Національні ж ідентичності виникають внаслідок кризи попередньої універсальної імперської ідентичності, або ж внаслідок кризи релігійної (конфесійної) ідентичності. Національну свідомість приймають внаслідок її здатності подолати кризу [7, с. 703 – 704].

11. *Культура*. Для релігійної та національної ідентичностей спільною є наявність в них релігійної та відповідно національної культури, яку Е.Сміт вважає однією з ознак національної ідентичності [22, с. 23]. Релігійна культура проявляється в релігійному культі, а національна – в національних символах, святкуваннях різного роду національних свят тощо.

За О.Шубою, етнонаціональна специфіка релігії найбільшою мірою проявляється у культовій сфері. Тому реальні відмінності між віруючими різних конфесій полягають не стільки в уявленнях про надприродне, скільки в особливостях їх культових дій. Обрядово-культові відмінності зумовлені характером впливу на них національних культур, звичаїв, традицій народів, що їх сповідують [25, с. 27]. Сила зв'язку релігійного культу з елементами етносу значною мірою визначається ступінню розвитку самого культу: чим багатший і розвинутіший культ, тим сильніший цей зв'язок [25, с. 30].

12. *Функції*. Схожість релігійної та національної ідентичностей виявляється в їх функціях, серед яких основними виступають: а) світоглядна (визначення місця і ролі людини в світі, мети життя та життєвих ідеалів [22, с. 26]); б) компенсаторна (пом'якшує або повністю знімає відчуття безсилля, залежності і обмеженості людського існування [19, с. 360]); в) регулятивна (управління діяльністю, поведінкою людей, впорядкування відносин між ними); д) інтегративна (об'єднання індивідів, згуртування членів нації [22, с. 25]); г) культуротрансляційна (збереження і розвиток культури, передача культурної спадщини від покоління до покоління [19, с. 361]); д) легітимізує (узаконення суспільних порядків та інституцій [19, с. 362]).

Відмінності між національною та релігійною ідентичностями полягають в наступному:

1. *Система цінностей*. Якщо для релігії Бог – найвища цінність, якій треба поклонятися, то для націоналізму такою цінністю виступає нація – єдина обов'язкова інстанція, що надає йому сенсу і виправдовує його. Це не раз призводило до перетворення націоналізму в “заміник релігії”. Нація священна. Служіння, навіть смерть задля неї звеличено як жертву і страдництво [1, с. 580]. Дюркгайм доводив, що в релігійному культі суспільство поклоняється власному закамфльованому образу. В епоху ж націоналізму суспільства поклоняються собі відверто і безоглядно, відкидаючи будь-який камуфляж [6, с. 92].

2. *Любов*. Відмінність релігійної та національної ідентичностей проявляється у різному трактуванні любові. Християнин має відчувати любов до своїх ближніх, вогів і взагалі до всіх людей [21, с. 80], причому в першу чергу він повинен любити Бога [4, с. 62]. Національна ж любов, що належить до земної, з її ворожими лагерьми і лютьми війнами привносить у світ розбрат. Націоналіст любить в першу чергу свою націю, і якщо хтось посягне на її добробут, він буде ненавидіти його, що неодноразово виливалось у кровопролитні війни.

3. Націоналізму протиставляється християнський *космополітизм*, зафіксований у відомій біблійній формулі – „немає ні елліна, ні іудея” [25, с. 29]. Тобто, перед Богом всі народи рівні, для нього немає обраних, натомість нація для націоналізму є єдиною обраною, задля блага якої і потрібно служити.

4. *Реакція на зовнішні чинники*. Ще Арнольд Тойнбі підмітив, що вищі точки релігійного досвіду співпадають з нижчими точками історії секулярного суспільства. І навпаки, вищі точки секулярної історії співпадають з нижчими точками історії релігійної [23, с. 547]. З цього випливає, що активні національні рухи відбуваються на фоні занепаду релігійності, і навпаки, криза національної ідентичності може спричинити піднесення релігійної свідомості. Можливо, сьгоднішній релігійний ренесанс в Україні обумовлений саме цією закономірністю.

Виникнувши як протидія релігійній свідомості, національна ідентичність трансформувала багато її рис, зокрема, віру, догматику, культ, міфотворчість та ін. Правда, останні набули в ній зовсім іншого забарвлення. Але їхня суть, як наріжних каменів національної свідомості, залишилася назмінною. Головна різниця між національною і релігійною свідомостями полягає у „центрі”, який об'єднує всі названі елементи. В релігії ним є Бог, а в націоналізмі – нація. Слід зазначити, що в симбіозі нації і релігії, який проявляється перш за все в існуванні конфесій та релігійних націоналізмів, один з названих „центрів” нівелюється і підпорядковується основному.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтер П. Нація: проблема визначення // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 580 – 593.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Пер. з англ. В.Морозова – К.: Критика, 2001. – 272 с.
3. Арутюнян Л.В. Релігійна ідентичність – чинник збереження нації // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 5(93). – К., 2010. – С. 184 – 196.
4. Біблія. Новий Заповіт. – К.: Видання Українського біблійного товариства, 1992. – 296 с.
5. Бочковський О. Вступ до націології. – К.: Генеза, 1998. – 144 с.
6. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм/ Пер. з англ. Г.Касьянов – К.: Таксон, 2003. – 300 с.
7. Грінфелд Л. Типи націоналізму // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 688 – 704.
8. Забужко О. С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К.: „Факт”, 2001. – 160 с.
9. Ильин И.А. О субъективности религиозного опыта // Психология религиозности и мистицизма: Хрестоматия. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001. – С. 147 – 192.
10. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
11. Кияк С. Спадщина і тотожність. Ідентичність української католицької церкви візантійського обряду: духовний аспект // Людина і Світ. – 2003. – №2. – С. 8 – 13.
12. Коннор В. Коли сформувалася нація? // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 529 – 538.
13. Крейчі Я., Велімський В. Етнічні та політичні нації в Європі // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 487 – 491.
14. Малахов В.С. Неудобства с ідентичністю // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 43 – 54.
15. Москалець В.П. Психологія релігії: Посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.
16. Оанчел Д. Ідентичність православних і греко-католицьких церков у їхніх взаєминах зі світом // Ковчег. Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи – Львів.: Видавництво Українського Католицького університету, 2003. – С. 240 – 242.
17. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс/ Пер. с исп. А.Гелескул – М.: ООО “Издательство АСТ”; ЗАО НПП “Ермак”, 2003. – 269 с.
18. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: Курс лекцій. – К.: “Каравела”; Львів: “Новий світ – 2000”, 2002. – 296 с.
19. Політологія: Підручник / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 528 с.
20. Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – Вип. 6. – Львів, 2004. – С. 122 – 130.
21. Рассел Б. Сущность религии // Психология религиозности и мистицизма: Хрестоматия. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001. – С. 75 – 92.
22. Сміт Е. Національна ідентичність/ Пер. з англ. Т.Трачук. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
23. Тойнбі А. Дж. Постигание истории: Сборник/ Пер. с англ. Е.Жаркова. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 640 с.
24. Шилз Е. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство // І. – 2001. – Вип. 21. – С. 79 – 101.
25. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К.: Криниця, 1999. – 324 с.

SUMMARY

Yuriy Mateleshko. Christianity and nationalism, or once again about sources of national consciousness

The article is devoted to the analysis of common features of national and religious identities. Taking into views of the predecessors, the author explains sources of national consciousness on the basis of transformation of christian identity.